

Стварање и развој војног школства у Србији од 1830. до 1919. године

УДК 355.23(497.11)“1830/1919”

Проф. др Милоје Пршић, пуковник

Почетак сложеног и дуготрајног процеса стварања командног кадра српске војске аутор „везује“ за прве године и деценије 19. века, а не за његову половину, када је формирана прва војношколска институција у Србији, пре свега због тога што је командни кадар устаничких снага стваран у току оружаног устанка, а затим и због тога што је знатно пре 1850. године било покушаја да се, ради образовања официра за потребе стајаће војске, формирају војне школе. Од те године војно школство, осим краћих прекида за време ослободилачких ратова Србије и Црне Горе, имало је непрекидан развој.

Вишевековни, континуирани отпор српског народа туђину – турској окупацији, безакоњу и зулumu турских власти, достигао је врхунац почетком 1804. године у оружаном устанку. Срби су се, због самовоље јаничара и њиховог зулума, нашли у неподношљивој ситуацији. Суочен с тиме да му турски насилници све отимају и насрћу на душу, веру и част, српски народ се дигао на свеопшту борбу. Но, тај његов огроман напор да се ослободи наметнутог ужаса и страха био је могућ само уз истовремено стварање самоорганизоване устаничке оружане силе и, за њене потребе, командног кадра. Опредељење да се – упоредо с оружаном, политичком и дипломатском борбом, у устанку од 1804. до 1813. и 1815. године, па све до почетка тридесетих година 19. века, поред искусних ратника, прво за вође устаничких снага бирају виђенији људи, добри домаћини, али и одважни и борби вични Срби, а затим да се за гардисте и старешине регуларне војске бирају младићи из угледних породица, чинило је извориште (исходиште) већ век и по дугог процеса не само стварања стајаће, оперативне војске и других државних институција Србије и реафирмацију српске државности него и, истовремено, почетак стварања официрског кадра и институција војних школа за њихово образовање.

Прве идеје и покушаји да се школују официри

Након што је 1830. године хатишерифом Србији призната аутономија, а кнезу Милошу да може „држати у служби нужне војнике“,

олакшано је стварање и организовање регуларне војске, која је, у тим тешким временима за Србију, била нека врста „народне школе“. С једне стране, као општа народна школа, имала је задатак да, непосредним утицајем, војнички васпитава српски народ, да у њему одржава и потхрањује војнички витешки дух којим су се Срби одувек одликовали и, с друге стране, да буде школа за непосредно оспособљавање (макар за описмењавање) младих људи за официре и народне старешине. Били су то први покушаји да се колико толико обезбеди квалитетнији кадар не само за потребе војске.

Баш у то време Вук је писао да Србија (у тим условима) није имала „ни у чему већег недостатка ни веће нужде и потребе, него у људима способним за народне службе“. Зато се од регуларне војске очекивало да прво задовољи ту народну потребу. Но, да би за то била оспособљена, кнез Милош је 25. априла 1830, одмах по сакупљању младића, првих кнежевих гардиста у Пожаревцу, који су названи кадети, основао за њих „Гвардијску школу“, која се, и поред знатних недостатака, може назвати првом војном школом у Србији.¹ У ту школу, која је радила само до 25. новембра 1833, примљена су прво 73, а крајем 1830. године још 76 кадета. Са њима је извођена целодневна настава. Пре подне су учили читање, писање и рачунање, а после подне војни егзерцир. Официри су изводили војну обуку, а наставу из других предмета посебан – специјалистички учитељ. Први учитељ је био Илија Мандић, Србин из Војводине.

Истовремено, док је радила „Гвардијска школа“, инжењер Јован Рајић је, 23. јуна 1832, покренуо веома занимљиву идеју да се у Србији оснује војнотехничка школа. У молби кнезу Милошу писао је да је питање „уређења војске“ најважније државно питање и да би, стога, ваљало отворити војну школу у којој би школовање трајало четири-пет година. Осим тога, објашњавао је да у тој школи треба оспособљавати младиће за „тактичке војнике и инжењере“, који би, након завршетка школе, ишли на службу као наставници у региментске војне школе“, у којима би се војници обучавали „военим наукама“, а инжењери би премеравали земљу, уређивали села и паланке, градили војне објекте, путеве и обављали друге сличне послове. Но, иако је та идеја била веома интересантна, није наишла на озбиљнији пријем, па није ни разматрана.²

Нови корак у сложеном процесу стварања официрског кадра учинио је 1833. године кнез Милош, када је послао на школовање у Русију тридесет младих одабраних Срба (од сваког рода по десет) да тамо „изуче за официре“. Они су, по завршетку трогодишњег школовања и повратка у отаџбину, као први школовани официри, распоређени у јединице. Будући да је та пракса била привремена мера, јер није сматрана најпогоднијом зато што на тај начин није обезбеђивано до-

¹ У Пожаревцу је 1830. године формирана „Гвардијска школа“ за школовање војника гардијског батаљона (опширније: Радосав Марковић, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, САНУ, Београд, 1957, стр. 272 и 273).

² Исто, стр. 274–276.

вољно официра и земља је, истовремено, била „вечито зависна од других“, крајем 1837. године је одлучено да се у Србији, по угледу на европске земље које су имале своју уређену војску и војно школство, отвори трогодишња школа са седиштем у Пожаревцу. Одлучност да се у Србији формира прва војна школа била је заснована не само на чињеници да је Србија имала регуларну војску него и на веровању да „српске омладинце не треба слати у туђе земље на васпитање“, где ће бити „без непосредне везе са отаџбином и због тога слабити њихово родољубље“, као и на убеђењу да би „домаће војне школе“ питање „нових командних кадрова решавале најсигурније“.³ Да би остварио идеју о оснивању војне школе у Србији, кнез Милош је на Спасовској скупштини, у Крагујевцу 1837. године, тражио подршку објашњавајући да за „спремање српских официра“ треба и „формалну школу завести“. И заиста, школа је, под називом „Књажеско-сербска војна академија“, отворена крајем године. Прво седиште било јој је у Пожаревцу, затим је пренето у Београд, па у Крагујевац, где је, због слабих услова за рад, после краћег времена затворена.

Упоредо са стварањем предуслова да се добије народна подршка за отварање војне школе решавана су, у вези с њом, и друга бројна питања (наставници, избор младића за школу, смештај, снабдевање, опремање зграде и учioniце итд.). Највише брига задавало је питање наставника. Јер, да би радили у војној школи требало је да испуњавају одређене услове: да су добри стручњаци, да су признати као људи способни не само да предају своје предмете већ и да створе и уреде, на најбољи начин, војну школу. Осим тога, морали су да знају руски или славенско-црквени језик, а о свему томе морали су да имају „атесте“ – дипломе и оцене из минулог рада. Пошто је намеравао да се наставници ангажују „са стране“: из Аустрије, Русије, Германије итд., кнез Милош је упутио поверенике у Праг, Беч, Дрезден и Фрајбург. Но, они на „том путовању“ нису успели да пронађу одговарајуће професоре за артиљерију и кавалерију. Међутим, неки кандидати су се, мимо знања повереника, јављали директно кнезу Милошу. Тако се из Русије понудио штабскапетан Љубенов, а из Цесарије Стефан Херкаловић, официр инфантерије. Након што је изучио њихова писма и документа, иако је установио да су сви „у струкама темељни и људи од карактера“, Савет је предложио да се прими само Стефан Херкаловић и да се њему повери израда плана организације и рада школе.

У Војну академију су примљена 32 младића, које је изабрала специјална комисија. Кандидати су бирани од ученика који су 1836. и 1837. године завршили гимназију, а мањи део од ученика који су школске 1837/1838. године били у завршном разреду гимназије. Односно, комисија је примила по девет кандидата који су завршили гимназију 1836. и 1837. године и 14 кандидата који су још увек били редовни ученици завршног разреда гимназије.

³ Исто, стр. 276–279.

Питомци војне школе били су по рођењу из разних крајева и различитог друштвеног порекла. Тако је, на пример, из Србије било 25, а из других земаља чак шест кадета, с тим што су сви били Срби и „источне – православне вероисповести“. Та школа, коју је директор Стефан Херкаловић у рапорту од 9. јануара 1838. назвао „Војена академија“, била је нови помак у стварању војног школства у Србији. Међутим, на њен рад су неповољно утицали не само околности при њеном оснивању, него и услови за рад. Пре свега, често је пресељавана, затим, започела је рад у време великих политичких превирања у Србији и, напokon, њеном раду се противила Турска. Због тога је затворена већ наредне 1838. године, чиме је опет одгођено остварење те важне замисли.⁴

Србија је 1838. имала нове тешке тренутке. Под притиском Турске, наметнут јој је „туђи – турски устав“, који је изазвао не само велике промене у организацији власти него и велику промену у односу према војсци и школовању официрског кадра. Наиме, неколико година после доласка уставобранитеља на власт војска је била у надлежности министра унутрашњих дела. Сведена на малобројне јединице регуларне војске, обављала је граничну службу и задатке унутрашње полиције, тако да је баш у периоду када је требало јачати, због конституисања државе, наступио прекид у њеном развоју. Због свега тога, све до 1845. године, није било озбиљнијег помака у модернизовању српске војске, а ни планова за школовање официрског кадра. Међутим, од 1845. године проблему војске приступа се озбиљније. Прво је усвојен нови закон – Устроение гарнизонног военства, према којем је војска враћена под команду Главног штаба, а убрзо затим је издато *Правило за регрутовање*, што показује да је власт уочила значај војске за сигурност земље и њену одбрану. У вези с тим је и формирање Инжињеријске школе, почетком 1846. године, која је трајала три године. Међутим, догађаји у време „Мађарске буне“ изазвали су нов приступ и енергичније залагање по питању „организације државне оружане снаге“ и формирања војних школа. Наиме, у борбама преко Саве и Дунава вође Српског корпуса, Стеван Книћанин и други српски команданти, увидели су „шта значи и како се бори“ редовна, добро организована, извежбана, наоружана и опремљена војска. Због тога је по „завршетку овог похода“, и повратку Книћаниновог одреда у Србију, у војсци започет интензивнији процес стварања боље „српске војске у сваком погледу“. „Попечитељ внутренних дјела“ Илија Гарашанин је схватио да је у интересу одбране земље да се српска војска обезбеди сопственим кадром, наоружањем и муницијом, и да се ослободи јаке зависности (у погледу наоружања) од иностранства, па 1848. године „чини писмену представку Државном савету“ да се „устроји поново заведеније у коме ће се војне потребе лити и израђивати сваке ђулади“, као и ливење топова. Државни савет је уважио тај предлог, а кнез Александар Карађорђевић га је одобрио. Након тога, октобра 1848, у

⁴ Исто, стр. 280–303.

Београду је, због великих тешкоћа у набављању оружја, основана Тополивница, која је нешто касније постала и школа за официре. У ствари, Тополивница је требало да буде решење за проблем набавке наоружања за српску војску, иако се говорило да ће то „бити проста радионица“. Већ половином маја 1849. предложено је да се „Оружница србска организује не на цивилни начин, као што се у „предложенију“ мислило, него на сасвим војнички начин, „како би људи који би у њу ступили официрима постати могли“ и тако се полазно знање у „отечеству нашем распространило“.⁵ Тај предлог је прихватио Државни савет, а кнез Александар Карађорђевић га је одобрио, па је 14. маја 1849. Тополивница добила чисто војнички карактер, и то као творница топова и топовских зрна и, посебно, као школа за официре.⁶

Отварање и рад Артиљеријске школе

После одлуке да Тополивница добије чисто војнички карактер, на инсистирање Стевана Книћанина и Фрање Заха, министар унутрашњих послова Илија Гарашанин је предложио, 13. јануара 1850, Државном савету да се оснује официрска школа. Пошто је предлог усвојен и кнез га је прихватио, па је, 6. марта 1850 (по старом календару) донесена одлука да се формира Артиљеријска школа. Она је радила према посебном правилнику, којим је регулисано да постоје два курса: нижи (теоријски), у трајању од три године, и виши (практични), у трајању од две године. Школа је отпочела с радом у јесен 1850, а у народу је, од самог настанка, називана војна академија, како је званично названа тек 1880. године.

У Артиљеријску шкоју су примљени најбољи младићи, способни да кроз војничко образовање израсту у старешински кадар спреман да изнесе огроман терет државног и политичког програма ослобођења српског народа од турске власти. Формирањем Тополивнице, затим изградњом магацина за барут и наоружање и отварањем Артиљеријске школе у Србији је учињен велики корак напред, како у стручном оспособљавању официрског кадра, тако и у стварању домаће војне индустрије, као основних предуслова за државно и војно снажење модерне Србије. Опредељење да се „код своје куће, од својих људи“ створи образован официрски кадар, вичан војној вештини, било је у оквиру борбе за потпуну државну самосталност и независност, али и припрема за ослобођење српских територија које су још увек биле под турском окупацијом.

На предлог управитеља школе, у прву класу питомаца Артиљеријске школе примљена су 23 кандидата који су имали „довољно претходне школске спреме“. Школовање кандидата отпочело је 6 (18) септембра

⁵ Војни архив Војске Југославије (даље Војни архив), Архива војске Краљевине Србије, П 14, к. 11, бр. рег. 16/4.

⁶ Архив Србије, Државна архива, *Војска 1837–1850. Војни рапорти; Савет 1837–1850.*

1850. припремним курсом, који је трајао до 13. децембра. У та три месеца, ради „тачнијег избора питомаца“, кандидати су изучавали следеће предмете: енциклопедијски преглед војничких наука, аритметику, општу географију, општу историју, почетке начертанија, егзерцир артиљеријски, службу гарнизона и француски језик. Након тога, 15. децембра, полагали су испите. Од 23 примљена кандидата све испите су положила 22 питомца и сви они су произведени у чин наредника.

У току петогодишњег школовања питомци су изучавали: науку артиљеријску, начертаније, историју, математику, физику, механику, хемију (специјална), фортификацију, тактику, војну географију, француски језик и вишу математику. Прва класа Артиљеријске школе завршила је петогодишње школовање 1855. године, када је у чин потпоручника произведено десет питомаца.⁷ Од 1851. године у школу је, не сваке године – без неког правила, уписивана нова класа питомаца, тако да је до 1880. завршило само 12 класа.⁸

Истовремено, чињени су напори да се рад школе и наставни програм модернизују и прилагоде потребама. Тако је 26. јула 1859. управитељ Артиљеријске школе мајор Ранко Алимпић поднео Главном штабу пројекат новог уређења школе, према којем је она требало да се назове војна академија и да спрема младиће за *официре свих родова војске и за полицијске чиновнике*. Према том амбициозном пројекту, школа је требало да буде нека врста комбинације официрске школе и техничког, па и правног факултета. У њој је школовање требало да траје седам година. Међутим, тај пројекат није усвојен, углавном због скупоће и дужине трајања школовања, а мање због других разлога (организације и намене школе, на пример).

Две године касније, 29. маја 1861, поново је поднет предлог за реорганизацију Артиљеријске школе. Њен тадашњи управитељ, потпуковник Фрањо Зах, био је оригиналнији и конкретнији. Предложио је да се школа назове војна академија, да у њој истовремено уче три класе питомаца, да се петогодишњи курс продужи за два семестра, односно да траје шест година, а да се на вишем течају школе, који је трајао две године, уведу одсеци према различитим струкама. Ти предлози су указивали на нова схватања војног школства и на потребу отварања специјалистичких школа, односно курсева за разне родовске војске. Осим тога, појавило се мишљење да школовање треба организовати тако да се прво обезбеди стицање основне војностручне спреме, а затим више спреме, и то за официре за чију је службу било потребно више војничко образовање. Предложено је да се школовање подели на нижи течај, који би трајао четири године, за пешадијске и коњичке официре, и на виши течај, од две године, за ђенералштабне, артиљеријске и инжињеријске официре, с тим да нижи течај буде заједнички за све, а

⁷ Споменаца педесетогодишњице Војне академије, Војна штампарија, Београд 1900, стр. 158.

⁸ До 1880. године, када је отворена Војна академија, Артиљеријску школу је завршило 20 класа.

да се виши подели на одсеке према струци. Међутим, ни тај предлог није усвојен, између осталог и због престанка рада војнонаучне комисије, која је разматрала наведени захтев (пројекат предлога).

Нови неусвојени предлог да се реорганизује Артиљеријска школа дао је ђенералштабни капетан Михајло Лешјанин 1. фебруара 1866. године. Занимљиво је било што је према том предлогу требало да сви питомци, после заједничког четворогодишњег школовања – као потпоручници, проведу најмање две године у трупи пре него што наставе двогодишње школовање на вишем курсу војне академије. У суштини, у том предлогу је „копиран“ модел официрских школа који је био примењен у многим модернијим војскама 19. века, као што су биле пруска, руска и француска војска, које су своје офицере образовале кроз основне и више војне школе.

Након тих неколико узастопних, неусвојених предлога да се реорганизује и модернизује рад у Артиљеријској школи, као и захтева да се повећа број питомаца, наступио је период десетогодишњег „мировања“, у којем није било нових идеја за промене у војном школству. Међутим, та ситуација није одговарала неповољном окружењу, односно периоду непосредно уочи избијања српско-турског рата 1876. године, јер није праћен развој војне мисли. До промене је дошло 30. маја 1874, када је потпуковник Коста Протић, министар војни, наредио да Управа Артиљеријске школе, заједно с „професорским персоналом“, изради нову организацију школе „према нашим потребама и околностима, као и према савременом ступњу науке и подобних школа у другим земљама“. Професорски савет Артиљеријске школе урадио је пројекат школе, према којем је школовање подељено на „нижи течај од 3 године и виши од 2 године“, и саставио програм предавања за опште и специјалне курсеве. Тај предлог система школовања је доцније, у пракси, према променама у војном школству, стално дорађиван.⁹ Међутим, ни тај, четврти, наизглед већ усвојен пројекат за реорганизацију Артиљеријске школе, није остварен, и због ратних прилика у периоду од 1876. до 1878. године. Наиме, у јуну 1876. питомцима 11. и 12. класе Артиљеријске школе прекинуто је школовање због рата против Турске. Распоређени су у оперативну војску – на ратне дужности, односно, укључени су у борбу „за независност и уједињење“, ¹⁰ а након рата обе класе су, према скраћеним програмима, завршиле школовање.

Формирање и рад Војне академије у Србији

Идеје за промене у Артиљеријској школи пре ослободилачких ратова Србије и Црне Горе, ухватиле су дубок корен. У ратној пракси од 1876. до 1878. године потврђена је њихова оправданост и актуелност.

⁹ Војни архив, П 14, к. 2, рег. бр. 15.

¹⁰ У ослободилачким ратовима против Турске од 1876. до 1878. године погинуло је десет официра, а од свих школованих официра до краја ослободилачких ратова 1918. године погинуло је 569 официра.

После тих ратова, из којих су Србија и Црна Гора изашле територијално проширене и војнички ојачане, уследили су захтеви да се, за потребе српске војске, убрзано школује већи број младих официра. Да би се то остварило министар војни, генералштабни потпуковник Јован Мишковић, позвао је 10. јула 1879. управу Артиљеријске школе и наредио јој да од својих професора састави комисију која ће да изради пројекат за преустројство школе. Нагласио је да школовање треба поделити на два курса и прецизирати да на виши курс могу ступити само официри који су провели две године службе „у фронту“, и то пошто положи „прописани испит и имају прописана својства“.¹¹ Према том наређењу, професорски савет, под председништвом управитеља Артиљеријске школе генералштабног потпуковника Јована Анђелковића, израдио је Пројекат закона за устројство Војне академије. Народна скупштина га је изгласала на заседању у Нишу, а 18. јануара 1880. одобрио га је кнез Милан Обреновић, чиме је отпочела нова фаза у развоју војног школства у Србији.

Законом о Војној академији од 18. јануара 1880. потврђена је оправданост идеја и залагања да се реорганизује и модернизује војно школство у Србији 19. века. Уједно, Закон је био израз велике потребе да се, на основу искустава из рада Артиљеријске школе и ратне праксе, школовање прилагоди потребама државе, а њени програми ускладе с достигнућима у ратној вештини и по угледу на војне школе у другим војскама. Захваљујући томе, војно школство у Србији ушло је у нову, знатно организованију и „стабилну“ фазу. После тридесетогодишњег искуства из рада Артиљеријске школе, Војна академија је, према Закону за устројство Војне академије, коначно добила одређенији и јаснији задатак. Односно, постала је „научни и васпитни завод за спремање младића за официре као и за давање вишег војног образовања младим официрима“.¹²

У организацијском смислу, Војна академија је подељена на две школе – Нижу школу, са трогодишњим курсем, и Вишу школу, у трајању од две године. Нижа школа је била универзалног типа официрских школа, тј. давала је „војничку спрему за официре свих родова војске“. На Вишој школи су основана три специјалистичка одсека за школовање генералштабних, инжињеријских и артиљеријских официра. У обе школе наставна година се делила на теоријски и практични течај, а списак предмета који ће се у школама изучавати био је регулисан Законом, с тим што је, на предлог Савета Академије, распоред њиховог предавања био у надлежности министра војног. У обе школе кандидати су примани после положеног пријемног испита. Кандидати за Нижу школу који су имали положен испит зрелости били су ослобођени пријемног испита.¹³ У Нижу школу примани су кандидати са завршеном

¹¹ Војни архив, П 14, к. 2, *Рапорти војни*, к. 7, бр. рег. 35/3–3.

¹² Војни архив, П 14, к. 7, бр. рег. 30/4–4.

¹³ Кандидати за Нижу школу полагали су: математику, физику, хемију, минерологију, географију и космографију, општу историју, историју српског народа.

гимназијом или реалком, с тим што у све три године није могло да буде више од 45 питомаца. У Вишу школу су примани официри до чина капетана II класе свих родова војске који су завршили гимназију или реалку, који су „служили у строју“ бар две године и који су положили пријемни испит, који се састојао од осам општих предмета и по два предмета из генералштабне, артиљеријске и инжињеријске специјалности.¹⁴ Занимљиво је да је законом био установљен посебан академски знак за оне који заврше обе школе.

Рад Војне академије према том закону отпочео је школске 1880/1881. године. Те године су примљени само кандидати 13. класе Ниже школе, док је пријем кандидата за Вишу школу, због малог броја пријављених, одложен „за друго време“.¹⁵ Тај закон, међутим, није у целини испоштован ни са једном класом, јер су се, у међувремену, појавиле потребе за изменама у Закону, па је израђен пројекат, шести по реду, новог закона о Војној академији, који је ступио на снагу 8. јуна 1884. године. Тим законом предвиђено је, пре свега, да се број кандидата који се прима на школовање у Нижу школу повећа на 75, а било је новина и у организацији школовања. Осим тога, новим законом су прецизирана и друга питања значајна за рад школе, као што су број и структура предмета који се изучавају, начин испитивања, ко сачињава Савет Академије, услови пријема у школу итд. Уједно, укинута је подела Више школе на одсеке, тако да је постала школа општег карактера за официре свих родова војске (официри су се по завршетку школе враћали у труп). Истовремено, прецизирано је да се за усавршавање за ђенералштабну струку могу кандидовати само официри који су Вишу школу завршили с одличним успехом¹⁶ и да се у току школовања не раде практични задаци, већ да слушаоци проведу по три месеца на пракси у свом роду.

Међутим, ни тај закон, што се показало као корисно, није поштеђен разних измена и допуна које су се односиле на непосредан рад Ниже и Више школе. Тако је, на пример, изменама од 20. децембра 1887. регулисано да број кандидата у Нижој школи буде усклађен с буџетом

историју српске књижевности, немачки или француски језик, цртање и краснорис.

Допуном Закона из 1884. године повећан је број предмета које су кандидати морали да полажу. У програму су била обавезно два страна језика (француски и немачки), а као посебни предмети краснорис и цртање. Програм пријемног испита допуњен је законским регулативама из 1881, затим 1884, 1886, 1887, 1889. и 1902. године. У суштини, број предмета за пријемне испите остајао је исти, с тим што је мењан обим садржаја од предмета до предмета.

¹⁴ Иако је Законом било регулисано да кандидати за Вишу школу полажу пријемни испит, све до 1884. године та пракса је изостајала. Тек од те године кандидати су полагали седам, односно од 1902. године девет предмета. Према програму из 1884. године полагали су испите из: опште тактике, фортификације, географије Балканског полуострва и суседних земаља, тригонометрије – равне и сферне. Од 1890. пријемни испит се полагао још из: администрације, артиљерије и немачког или француског језика, а од 1905. уврштени су предмети геодезија и математика, уместо тригонометрије.

¹⁵ Војни архив, П 14, к. 7, бр. рег. 15–18.

¹⁶ Војни архив, П 14, к. 7, бр. рег. 35.

Србије. Затим, предвиђено је да питомци добијају плату према чину, и коначно, број кандидата за Вишу школу строго је одређиван према потребама службе, а школовање је организовано сваке друге године.¹⁷ Изменама и новим одредбама од 12. јануара 1896. предвиђено је да се у Нижу школу примају младићи од шеснаесте до двадесете године живота, да питомци примају плате према години школовања и да се сваке године прима нова класа.¹⁸ Међу изменама посебно је занимљива допуна законске регулативе од 28. септембра 1899. године. Наиме, трајање школовања у Нижој и Вишој школи регулисано је краљевим указом, а трајање наставне године и праксе прописао је министар војни. Осим тога, прецизирано је да Савет Академије, поред управитеља, чине само професори и виши официри, и да се у Вишу школу примају официри чина потпоручника, поручника и капетана II класе који су завршили Нижу школу Војне академије. Услов је био да су служили најмање три године у строју, да су оцењени као добри стројеви официри, да нису жењени и, напokon, да нису старији од 30 година.¹⁹

На основу свих тих измена и допуна Закона о Војној академији, посебно из септембра 1899, одређено је да Виша и Нижа школа Војне академије трају по две године. Према тим одредбама, школовање у Нижој школи завршили су питомци 30, 31. и 32. класе, а већ 33. класа започела је (1900. године) трогодишње школовање. Међутим, убрзо се показало да је трогодишњи течај у Нижој школи универзалног типа и да није довољан за спремину официра свих родова војске, па се помишљало да се уведе четворогодишње школовање. На основу тих запажања, министар војни је наредио управи Војне академије „да му поднесе нацрт потребних измена“. Комисија је, под председништвом управитеља Војне академије генерала Стевана Пантелића, дала више занимљивих предлога, као што су: да Виша школа остане и даље у структури војних школа, да школовање у Нижој школи траје пет година, да у једној слушаоници не буде више од четрдесет питомаца и, посебно, „да се укине академски знак“, како би се отклонио узрок „који доста штети јединству официрског кора“. Према томе, у другој фази рада (1880–1900) Војна академија је радила према одредбама закона из 1880. и 1884. године, и према изменама и допунама тих закона из 1887, 1896. и 1899. године.

Рад војних школа почетком 20. века (1900–1918)

Војна академија је, после измена и допуна закона крајем 19. века, у 20. век ушла с дефинисаном структуром и устаљеним системом школовања, и угледом „савремене универзалне официрске школе“. Она је у току педесет година свог рада, од 1850. до 1900. године, дала српској војсци 1.057 официра, од којих је више од 200 учествовало у ратовима за ослобођење и независност Србије (од 1876. до 1878. и 1885. године).

¹⁷ Војни архив, П 14, к. 7, бр. рег. 35, 37, 38 и 39.

¹⁸ Војни архив, П 14, к. 7, бр. рег. 35/5–3.

¹⁹ Војни архив, П 14, к. 12, бр. рег. 16/1.

Војна академија је у 20. веку интензивирала свој рад према савременим програмима. То је био период у којем се назирала одсудна борба за коначно ослобођење српског народа од вишевековног ропства и његово уједињење у „једну народну државу“. У таквој борби одлучујућу снагу народа требало је да чине војска и њен квалитетан, „ваљан официрски кадар“. У оквиру тога, Војна академија је имала основни задатак да „поради на оспособљавању и у Нижој и у Вишој школи, официрског кадра српске војске“. У прве две године 20. века (1901. и 1902) Војна академија је радила према законским прописима из претходног периода. Мање измене односиле су се само на трајање школовања. Тако је 1902. године школовање у Нижој школи продужено, са три, на четири године, док је од 1907. године Виша школа требало да траје само годину, и то за офицере који су завршили четворогодишњу Нижу школу. Четири године касније, школовање у Вишој школи продужено је на две године.

Од 1902. до 1905. године школовање су завршиле 30, 31, 32. и 33. класа – укупно 611 официра. У периоду од 1906. до 1912. године тај број је смањен због „подмирене потребе у водним официрима тадашњег сталног кадра војске“ питомцима из Ниже школе, тако да су од 34. до 45. класе школовање завршила само 364 официра.

Војне школе у време балканских ратова 1912–1913. године

На смањење броја питомаца у Нижој школи директно су утицале законске уредбе којима је „стриктно“ прописано да се у Нижу школу Војне академије „не сме примати више од 30 питомаца“. У таквим приликама Војна академија је радила до балканских ратова – од 1912. до 1913. године. Када је 1912. године објављена мобилизација, у Нижој школи Војне академије нашле су се 42, 43. 44. и 45. класа. Међутим, ратна потреба за официрским кадром непосредно је утицала да се питомци 42. класе у току рата произведу у чинове наредника, пошто су се као наредници питомци у оквиру практичне наставе нашли на водничким дужностима у оперативној војсци. Тако је 42. класи рат „скратио“ школовање у Нижој школи.

Почетком Првог балканског рата прекинуто је школовање у обе школе Војне академије, и то већ наставне 1912/1913. године. Питомци 42. класе су унапређени у официрски чин, а питомци 43, 44. и 45. класе упућени су у оперативну војску. Истовремено, и слушаоци Више школе прекинули су школовање и ступили у рат, и то на дужности по командама и штабовима јединица оперативне војске.

У Првом балканском рату Србија је имала велике ратне напоре, огромне људске жртве и материјалне губитке. Због свега тога, а увиђајући пресудан значај ваљаног официрског кадра, како по броју, тако и по квалитету, Врховна управа Краљевине Србије се, изменама Закона о устројству Војне академије, још у току Првог балканског рата вратила на идеју о повећању броја питомаца, па је одредила да се у јесен 1913. године прими у Нижу школу, односно у њену 46. класу, више

од 30 младића. Према томе, балкански ратови су значајно утицали, што због губитака, што због знатно војнички и територијално ојачане Србије, на промену законске регулативе о броју питомаца у једној класи, па је уместо просечних класа са 28–30 питомаца, већ у прву наредну класу примљен 231 питомац. Пре почетка школовања нове класе питомаца Ниже школе избио је Други балкански рат, који је изазвала Бугарска, потпомогнута Аустро-Угарском. У балканским ратовима српска војска је, у садејству с црногорском војском, исказала изванредну борбеност и умеће у Кумановској и Битољској бици, и у борбама за Скадар и на Брегалници.

Војне школе у Првом светском рату

После завршетка балканских ратова, питомци 44, 45. и 46. класе Ниже школе Војне академије српске војске враћени су да наставе школовање, а они из 43. класе упућени су на додатни курс. Тако су се непосредно пред избијање Првог светског рата на школовању нашле све три класе, а 43. класа се налазила на „накнадном курсу“, док су у Вишој школи били само слушаоци 21. класе, и то друга година, јер није било времена да се прими нова класа слушалаца. Међутим, питомци обе школе Војне академије поново су, због избијања Првог светског рата и мобилизације, прекинули школовање и упућени у јединице оперативне војске.

Питомци Ниже и Више школе Војне академије отишли су у Први светски рат 1914. године да, у одбрани отаџбине, буду старешине у војсци. Тако су прве официрске чинове добили на ратишту, у октобру исте године, а тек 1919. године, после ослобађања своје земље, наставили су школовање. Због избијања рата и мобилизације, после завршене прве године, школовање су прекинули и слушаоци 21. класе Више школе Војне академије, па су се почетком рата нашли на дужностима у оперативним јединицама српске војске. Дакле, Војна академија је поново обуставила рад у обе своје школе. Наставно особље и сви млађи официри отишли су у рат. У јесен 1915. године српска војска се, под снажним притиском аустроугарске, немачке и бугарске војске, морала повући са своје државне територије, тј. из Србије. Њена снага је сачувана, али је због повлачења из земље остала без средњошколске омладине, као главног извора кандидата за Нижу школу Војне академије. Управо због таквих околности, силом прилика, Војна академија није радила од августа 1914. до јесени 1919. године.

На највишим војним и политичким дужностима

Око 1850. године, када је отворена Артиљеријска школа, до ослободилачких ратова Србије и Црне Горе 1876–1878, када је привремено, због рата, престала да ради, на школовање је примљено 276 кандидата а завршило је и у официрски чин произведено 147 питомаца,

док су 42 питомца наставила школовање после рата. У другој фази развоја војних школа, односно од 1880. године, када је, поред Ниже (некадашња Артиљеријска школа), створена и Виша школа Војне академије, па до избијања Првог светског рата 1914. године, Нижу школу су завршила 1.954, односно са 11. и 12. класом Артиљеријске школе, 1.996. питомаца, који су, према динамици завршавања школовања произвођени у официрске чинове. У истом периоду двогодишње школовање у Вишој школи Војне академије завршила је 21 класа, укупно 439 официра.

Официрски кадар поникао из Артиљеријске школе понео је терет стварања војске Кнежевине Србије. Ти официри су се у српско-турским ратовима веома добро снашли на командним и штабним дужностима и значајно су допринели победи српске војске над знатно јачим турским снагама и ослобођењу српских територија.

Формирањем Војне академије 1880. године, у оквиру које су радиле Нижа школа универзалног типа и, од 1884, Виша школа за специјалистичко образовање официра српске војске, значајно је унапређен систем војних школа. У току школовања стасао је свестрано образовани официрски кадар, који се у мирнодопским условима веома успешно потврдио на разним дужностима. Ти официри су у ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године, на српском и балканском ратишту, од Цера, Дрине, Колубаре, преко тешке 1915. и вишегодишњег војевања на Солунском фронту, до, напokon, изузетног пробоја Солунског фронта 15. септембра 1918. и величанствене офанзиве – кроз грубу ратну праксу, потврдили стечена стручна, војничка знања, показали високо умеће у командовању јединицама, изузетно херојство, непоколебљиви патриотизам и пример како се жртвовањем брани од непријатеља отаџбина и стиче и брани слобода свог народа.

Многи од тих храбрих официра, успешних у командовању јединицама у најтежим – ратним условима (1876–1878, 1885. и 1912–1918), способних политичара и дипломата, после знања стечених у војним школама Кнежевине, односно Краљевине Србије, обављали су највише војне и политичке дужности у Србији. Тако су, на пример, дужност председника владе Србије, односно министра председника Краљевине Србије, обављала два генерала – Сава Грујић и Димитрије Цинцар-Марковић. Затим, дужност министра војног обављала су 33 официра, и то: генерали Милојко Лешјанин, Сава Грујић, Јован Мишковић, Петар Топаловић, Милован Павловић, Јован Атанацковић, Радомир Путник, Степа Степановић, Михаило Живковић, Милош Божановић, Божидар Терзић, Михаило Рашић, Милош Васић, Стеван Хацић, Бранко Јовановић, Миљивоје Зечевић, Петар Пешић и Душан Трифуновић и пуковници Коста Протић, Тихомир Николић, Јован Петровић, Радован Милетић, Димитрије Ђурић, Јован Прапорчетовић, Драгомир Вучковић, Божидар Јанковић, Чедомир Миљковић, Василије Антонић, Леонида Соларевић, Милан Андрејевић, Милутин Маринковић, Радивоје Бојовић и Душан Стевановић.

На положају министра иностраних дела налазила су се два официра – Сава Грујић и Василије Антонић; на положају министра грађевина било је 11 официра, и то: Љубомир Ивановић, Стеван Здравковић, Петар Топаловић, Коста Протић, Јован Петровић, Јован Атанацковић, Коста Радисављевић, Светозар Станковић, Боривоје Нешић, Андрија Јовановић и Александар Машин. Дужност државног саветника обављало је седам официра: Радован Милошевић, Младен Јанковић, Павле Шафарик, Сава Грујућ, Богдан Дамњановић, Милош Пауновић и Живојин Бабић. Генерали Сава Грујић и Димитрије Цинцар-Марковић били су секретари, а као посланици на страним дворовима налазили су се Јеврем Велимировић, Сава Грујић, Александар Машин, Милан Михаиловић и Милош Васић.

Дужност начелника Генералштаба српске војске обављало је десет официра који су војна знања стекли у Артиљеријској школи, односно Војној академији Краљевине Србије: Милојко Лешјанин, Јован Мишко-вић, Јован Анђелковић, Димитрије Цинцар-Марковић, Јован Атанацко-вић, Светозар Нешић, Радомир Путник и Александар Машин, а Петар Бојовић и Петар Пешић били су на тој дужности по завршетку Првог светског рата. Поред наведених многи официри српске војске су као начелници штабова или команданти армија и дивизија пресудно утицали на ток и победнички исход ослободилачких ратова Србије од 1912. до 1918. године. Међу њима, први су они који су се налазили на дужности начелника штаба српске Врховне команде: војводе Радомир Путник, Живојин Мишић и Петар Бојовић, затим команданти српских армија: војводе Степа Степановић, Живојин Мишић и Петар Бојовић, и генерали Божидар Јанковић и Милош Васић.²⁰ Но, дивљење заслужују и сви други команданти дивизија, „војски“, одреда, пукова, батаљона, дивизиона и чета-батерија.

Укупан официрски кадар, иако не много бројан, око 3.000 официра, пресудно је утицао на прве савезничке победе у Првом светском рату, а херојством при пробоју Солунског фронта и тежином напада после пробоја, при ослобођењу Србије од вишегодишње окупације и, истовремено, других југословенских народа од туђе доминације, задивио је не само савезничке него и команданте противничких армија. Дело тих српских ратника, њихове победе у 19. веку, балканским и Првом светском рату, пример су како се стиче и од туђина брани слобода своје земље.

После рата, 1919. године, када је на темељима величанствених победа српске војске створена нова држава јужнословенских народа на Балкану – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, држава са знатно

²⁰ Радомир Путник је добио чин војводе за успешно командовање у Кумановској бици 1912. године, Степа Степановић за командовање у Церској бици од 15–24. августа 1914, Живојин Мишић за командовање у Колубарској бици и протеривање аустроугарске војске из Србије 14. децембра 1914, и Петар Бојовић за заслуге у Првом светском рату, пре свега за командовање Првом српском армијом при пробоју Солунског фронта и гоњење непријатељских снага 26. септембра 1918. године.

увећаном територијом и бројем становника у односу на Краљевину Србију, настала је потреба не само за обновом рада српске Војне академије него и за отварањем нових војних школа, са много више питомаца и новим наставним садржајима и циљевима школовања.

Војна академија, пошто је обновљен њен рад 1919. године, као веома значајна војношколска институција у Кнежевини, односно Краљевини Србији, ушла је у сасвим нови период, у којем су њена (не само њена него и других војних школа) организација, структура и наставни садржаји прилагођавани новим унутрашњим приликама, на основу потпуно другачије регулативе о војсци и војном школству.

Закључак

Први и Други српски устанак (1804, 1815) означавају почетак не само стварања српске војске и других државних институција Србије и реафирмацију њене државности него и почетак стварања командног кадра и напоре за отварање војношколских институција. У том оквиру, Гвардијска школа (1830) може да се сматра првом војношколском институцијом у Србији 19. века. Од те прве школе, која је радила само три године преко идеје инжењера Јована Рајића из 1832. године да се у Србији оснује војнотехничка академија, затим трогодишњег школовања српских младића у Русији за официрски позив (1833–1836), до отварања Књажевско српске војне академије крајем 1837. године, која је радила непуну годину дана, у Србији су чињени огромни напори да се отварањем војне школе трајно реши питање образовања официрског кадра српске војске. Међутим, све до краја 1845. године ништа значајније није учињено. Наиме, тек отварање Инжињеријске школе (1846) и формирање Тополивнице (1848), која је од 1849. године имала „чисто војнички карактер“ и, истовремено, радила као школа за образовање официра, значило је заокрет како у односу према војсци, тако и према питању школовања официрског кадра.

Почетком 1850. године формирана је Артиљеријска школа, у којој су непрекидно, све до избијања српско-турског рата 1876. године, школовани официри српске војске. Према свим мерилима, та школа је међаш у стварању и континуираном развоју војног школства. У њој је 196 официра стекло основна војна знања, која су успешно користили приликом командовања јединицама српске војске у ослободилачким ратовима од 1876. до 1878. године.

Отварање Војне академије 1880. године, са трогодишњом Нижом школом и Вишом школом у трајању од две године, било је велики напредак за војно школство у Србији. Наставне планове и програме обе школе Војне академије чинили су модерно конципирани садржаји, који су, према развоју војне мисли у Европи 19. века, стално допуњавани новим тематским целинама.

Почетком 20. века у војном школству у Србији учињене су позитивне промене у вези са стварањем савременог официрског кора. Наставни програми су значајно осавремењени, а извођење наставе – комбиновањем теоријске и практичне обуке побољшано је и интензиви-

рано. Све време рада Артиљеријске школе, односно Ниже и Више школе Војне академије, управитељи школа, професори, Савет Академије и министар војни улагали су напоре да се осавремени наставни процес, побољша систем школовања, подеси његово трајање, уведе нови кадар према потребама српске војске и њеним задацима итд.

Од 1850. године, када је почела да ради Артиљеријска школа до њеног прерастања у Војну академију, на школовање је примљено 276 младића, од којих је 196 произведено у чин официра. У другој фази развоја војних школа у Србији, од 1880. до 1914. године, Нижу школу универзалног типа завршила су 1.954 питомца, док је, у истом периоду, Вишу школу Војне академије завршило 439 официра.

Официрски кадар српске војске школован у Србији пресудно је утицао на прве и укупне савезничке победе у Првом светском рату. Његово учешће у командовању армијама, херојство при пробоју Солунског фронта и изузетно брзи темпо напада после пробоја задивио је не само савезничке него и команданте непријатељевих армија.

Прилог 1*

УПРАВИТЕЉИ
војних школа – академија Кнежевине/Краљевине Србије
1830–1919.

Ред. бр.	Име и презиме	На дужности управитеља Артиљеријске школе – Војне академије	НАПОМЕНА
1.	ИЛИЈА МАНДИЋ	Први учитељ Гвардијске школе у којој се (пожаревачки период) настава – читање и писање – изводи пре подне, а по подне „војно вежбање“.	Кнез Милош Обреновић је 25. априла 1830. основао Гвардијску школу. За прве команданте кадета поставио је капетане Илију Момировића и Петка Миленковића, а за команданта војске Тому Вучића Перишића, који се потписивао као „Главни сердар војени и шеф књажеске гарде“.
2.	МОЈСИЛО ЈАНКОВИЋ	Други учитељ Гвардијске школе, који је на ту дужност постављен када је број кадета повећан са 73 на 149 кадета. Школа је са новом групом кадета наставила рад у Крагујевцу, где је пре подне извођен егзерцир, а по подне читање и писање.	Новом групом кадета командовао је капетан Михаило Павловић.
3.	СТЕВАН ХЕРКАЛОВИЋ	Директор (управник) „Књаже-ско Србске војенне академије“ од 15. децембра 1837. до половине јуна 1838. године.	Академија је називана и Виша војна школа. За првог управника био је постављен пуковник Илија Хади Милутиновић, али је убрзо на његово место постављен С. Херкаловић. Прво седиште Војне академије било је у Пожаревцу, затим је премештена у Београд, а потом у Крагујевац, где је радила само месец дана.

* Све је прилоге урадио и саставио аутор чланка на основу архивске грађе и Споменице Војне академије.

Ред. бр.	Име и презиме	На дужности управитеља Артиљеријске школе – Војне академије	НАПОМЕНА
4.	МАКСИМИЛИЈАН ЊУПРЕК	Управитељ Тополивнице од 1848. до марта 1850, која је од маја 1849. радила и као школа за официре.	
5.	ФРАЊО ЗАХ	Дужност управитеља обављао је први пут у времену од 5. јуна 1850. до 1. фебруара 1859; други пут од 1. јуна 1860. до 22. септембра 1865, и трећи пут у времену од 1. октобра 1868. до 23. маја 1874. године.	Учинио је 29. маја 1861. други по реду предлог да се Артиљеријска школа реорганизује и промени назив у Војна академија, у којој би радиле Нижа школа, у трајању од четири и Виша школа, у трајању од две године. Његов предлог није прихваћен.
6.	РАНКО АЛИМПИЋ	На дужности управитеља провео је 13 месеци и то од 1. фебруара 1859. до 1. јуна 1860. године.	Крајем јуна 1859. предложио је да се Артиљеријска школа организује као Војна академија, у којој би радила Нижа школа, у трајању од четири и Виши течај у трајању од три године. Предлог није усвојен.
7.	МИЛОЈКО ЛЕШЈАНИН	Два пута је дужност управника примао од Фрање Заха, и то први пут 22. септембра 1865, а на дужности је остао до 1. октобра 1868; други пут 23. маја 1874, и на дужности остао до 10. октобра 1875. Трећи пут дужност је примио од Стевана Здравковића, и на дужности је остао непуних пет месеци, од 9. јуна 1880. до 1. новембра 1880. године.	Као управитељ школе поднео је 1. фебруара 1866. трећи по реду предлог да се Артиљеријска школа реорганизује тако да ради Нижи заједнички течај за све питомце, у трајању четири године, и Виши течај, у трајању две године, с тим да кандидати пре доласка у школу поведу две године на служби у трупи.
8.	ЉУБОМИР ИВАНОВИЋ	Дужност, са ратним прекиди-ма, обављао је од 10. октобра 1875. до 20. марта 1879. године.	По наређењу министра војног потпуковника Косте Протића, управитељ школе и професорски савет урадили су пројекат за реорганизацију Артиљеријске школе. Према њиховој замисли Нижи течај требало је да траје три године а Виши две године. Предлог није реализован због ратних прилика.
9.	ЈОВАН АЊБЕЛКОВИЋ	Поред дужности редовног професора, обављао је и дужност управитеља Артиљеријске школе од 1. маја до 1. октобра 1879. године.	По наређењу министра војног урадио је, у сарадњи са професорским саветом, пети по реду пројекат закона за устројство Војне академије који је 18. јануара 1880. изгласала Народна скупштина. Према овој регулативи у Војној академији су радиле две школе – Нижа у трајању од три, и Виша у трајању од две године.

Ред. бр.	Име и презиме	На дужности управитеља Артиљеријске школе – Војне академије	НАПОМЕНА
10.	СТЕВАН ЗДРАВКОВИЋ	Био је први управитељ Војне академије. На ту дужност је постављан три пута: први пут од 1. октобра 1879. до 9. јуна 1880, други пут од 1. новембра 1880. до 1. марта 1886, и трећи пут од 23. марта 1886. до 23. октобра 1887. године.	Шести пројекат за измене у Закону о Војној академији рађен је на основу искуства од 1880. до 1884. године, тако да је нови закон о Војној академији ступио на снагу 8. јуна 1884. године.
11.	ПЕТАР ТОПАЛОВИЋ	Први пут на дужности управитеља био је само 20 дана, од 1. до 23. марта 1886, а други пут две и по године, од 27. марта 1889. до 20. августа 1891. године.	
12.	ДИМИТРИЈЕ ЂУРИЋ	На дужност управитеља постављан је, с мањим прекидима, три пута: од 26. октобра 1887. до 23. фебруара 1889, затим од 14. октобра 1891. до 21. марта 1892, и од 27. августа 1892. до 19. октобра 1893. године.	Децембра 1887. извршене су мање измене и допуне Закона о Војној академији из 1884. године. Пре свега, изостављен је број питомаца који се прима на школовање.
13.	СТЕВАН Р. ПАНТЕЛИЋ	На дужности од 7. новембра 1893. до 20. децембра 1894. године.	
14.	ЈОВАН ПЕТРОВИЋ	На дужности је био три године: од 20. децембра 1894. до 1. новембра 1897. године.	Изменама и допунама Закона о Војној академији јануара 1897. прецизирано је да се на школовање примају ђаци старости од 16 до 20 година, да у току школовања питомци примају плату и да се сваке године у Нижу школу прима нова класа.
15.	МИЛОВАН С. ПАВЛОВИЋ	На дужности је био од 19. новембра 1897. до 14. јула 1900. године.	Крајем септембра 1899. усвојене су нове измене Закона о Војној академији, према којима је школовање и у Нижој и у Вишој школи трајало по две године. Према тој регулативи школовани су питомци 30, 31. и 32. класе.
16.	ПАВЛЕ БОШКОВИЋ	На дужности је провео само годину, од 14. јула 1900. до 10. августа 1901. године.	Од 33. класе, односно на основу Решења од 10. октобра 1900, школовање у Нижој школи поново је трајало три године. Истовремено већ се размишљало да се школовање официра универзалног типа продужи на четири године.
17.	ЛАЗАР Д. ЛАЗАРЕВИЋ	Дужност је обављао од 10. августа 1901. до 18. марта 1904. године.	Од 34. до 41. класе школовање у Нижој школи трајало је четири године. Међутим, од фебруара 1904. стриктно је одређено да се 30 питомаца може примити на школовање.

Ред. бр.	Име и презиме	На дужности управитеља Артиљеријске школе – Војне академије	НАПОМЕНА
18.	ЛЕОНИДА СОЛАРЕВИЋ	На дужности је био од 18. марта 1904. до 9. јула 1907. године.	Маја 1906. поново је одређено да Виша школа траје две године и да се на школовање може примити од 20 до 31 слушаоца.
19.	МИХАЈЛО ЖИВКОВИЋ	На дужности је био од 24. марта 1908. до 23. децембра 1908, и од 6. октобра 1909. до 17. септембра 1912. године.	Све до балканских ратова и Првог светског рата није мењан и допуњаван Закон о устројству Војне академије Краљевине Србије.
20.	МИХАЈЛО П. РАШИЋ	На дужности је био од 15. августа 1913. до 12. јула 1914. године.	Све до балканских ратова и Првог светског рата није измењен и допуњаван Закон о устројству Војне академије Краљевине Србије.
21.	ЖИВКО Г. ПАВЛОВИЋ	На дужности је био од 10. јуна 1919. до 7. октобра 1920. године.	Највишим Решењем од 12. септембра 1919. наређено је да у 1919. години Нижа школа Војне академије поново отпочне са радом. У новим условима, на школовање је примљена 47. класа, која је имала 229 питомаца. Међу њима су се налазили младићи „из сва три наша племена, али и знатан број из пређашњих аустроугарских војних школа“.

Прилог 2

ПРОГРАМ пријемног испита за пријем кандидата у Артиљеријску, Нижу и Вишу школу Војне академије

Избор кандидата за Артиљеријску школу од 1850. до 1876. године

АРТИЉЕРИЈСКА ШКОЛА		
Програм пријемног испита по класама		
класа	класа	класа
I – II 1850–1855. 1851–1856.	III – VII 1855–1860. 1865–1866.	VIII – XII 1866–1871. 1875–1876(81)
Предмети изучавани на припремном тромесечном течају (испит полаган у децембру)	Од 3. класе тромесечни течај замењен полагањем пријемног испита из предмета	Кандидати од 8. до 12. класе полагали су пријемни испит из предмета
1. Енциклопед., преглед вој. наука 2. Аритметика 3. Општа географија 4. Почети цртања 5. Егзерцир артиљеријски 6. Служба гарнизона 7. Француски језик	1. Рачуница 2. Алгебра 3. Геометријско цртање 4. Српска историја, писмено 5. Француски језик, писмено 6. Немачки језик, писмено	1. Математика 2. Геометрија 3. Српска историја 4. Француски језик 5. Немачки језик

Програм пријемног испита за пријем кандидата у Нижу школу Војне академије

		Програм пријемног по класама – промена програма			
		класе	класе	класе	класе
Р. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА (полаган на пријемн.)	XIII – XVII 1880–1884.	XVIII – XXIX 1885–1896.	XXX – XXXV 1897–1902.	XXXVI – XLVI 1903–1913.
1.	Математика (алгебра, геом., триг.)	•	• и нижа алгебра	• арит. геом. стерео	• (писмено)
2.	Физика	•	•	•	
3.	Хемија	•	•	• орган и неорган.	
4.	Минерологија	•			
5.	Географија космографија	•	•	•	•
6.	Општа историја	•	•	• у обиму VI гимн.	•
7.	Историја српског нар.	•	• српска историја	• и истор. Босне	•
8.	Немачки или француски	•	• полагана оба јез.	• усмено и писмено	•
9.	Историја српске књижевности	•	• српски и књижев.	•	•
10.	Цртање и краснопис	•	• полагани одвојено	• геом. и слободно	• цртање

Од 18. класе Ниже школе мењана је структура предмета пријемног испита, али су и тематско-садржајно проширивани поједини предмети (математика, географија, хемија, српска историја, српски и страни језици, као и цртање и краснопис).

Програм пријемног испита за пријем официра у Вишу школу Војне академије

Структура предмета програма пријемног испита по класама		
класа I – II 1884–1888.	класа III – XIV 1890–1904.	класа XV – XXI 1905–1911(12).
Испит полаган из предмета	Испит полаган из предмета	Испит полаган из предмета
1. основи тактике 2. фортификација 3. географија Балкан, полу-острва и укратко суседних земаља 4. тригонометрија равна и сферна	Програму 1. и 2. класе додати су предмети: 5. администрација 6. артиљерија 7. немачки или француски језик (по избору)	1. Тактика 2. Фортификација (пољска и стална) 3. Географија (додато Аустроугар. и Румуније) 4. Математика (алгебра, тригоном., аналитичка геометрија) 5. Администрација 6. Артиљерија 7. Балистика (нови предмет) 8. Геодезија (нови предмет)

СТРУКТУРА

предмета у наставном плану и програму Артиљеријске школе 1850–1880. године

		АРТИЉЕРИЈСКА ШКОЛА															
Р. бр.	Назив предмета	Прва класа – година школовања					Пета класа – година школовања					Десета класа – година школовања					
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4		
1.	Алгебра – нижа и виша	●	●		●	●	●		●			●	●	●	●		
2.	Географија	●					●	●					●	●			
3.	Француски језик	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●		
4.	Цртање: топогр, артиљ, фортиф. пис.	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●			
5.	Правила артиљеријске службе	●	●	●					●			●	●				
6.	Пољска, логорна, гарнизона, градска и унутрашња служба	●					●					●					
7.	Наука о оружју						●					●					
8.	Наука хришћанска			●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●		
9.	Немачки језик					●	●	●	●	●	●	●	●	●	●		
10.	Правила пешачке службе		●	●			●	●				●					
11.	Гимнастика, борење, пливање		●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●		
12.	Геометрија и аналитичка геометрија			●	●			●		●	●	●	●	●	●		
13.	Војна стилистика		●					●				●					
14.	Општа историја								●	●		●	●				
15.	Правила коњичке службе										●	●					
16.	Пољска и стална фортификација		●	●	●	●		●	●	●	●		●	●	●		
17.	Ратна и војна историја		●			●					●				●		
18.	Практична геоометрија с премеравањем				●	●			●	●				●			
19.	Тактика			●	●			●	●				●	●	●		
20.	Артиљерија – нижа и виша			●		●			●	●	●		●	●	●		
21.	Правила пионерске и понтонерске сл										●		●				
22.	Нацртна геометрија			●	●	●			●	●				●			
23.	Физика		●			●			●								
24.	Виша геодезија										●			●			
25.	Хемија			●	●					●	●				●		
26.	Хигијена													●	●		
27.	Хипологија													●	●		
28.	Јахање и вожење				●	●				●	●				●		
29.	Механика					●				●	●				●		
30.	Стратегија					●					●				●		
31.	Бенералштабна служба					●					●				●		
32.	Војна администрација					●					●				●		
33.	Наука о земљишту с крокирањем														●		
34.	Грађевинство на суву и води					●					●						
35.	Историја српског народа																
36.	Војне комуникац. и логорске грађев.																
37.	Међународно и ратно право																
38.	Стенографија																
	УКУПНО /по годинама/слушано предмета (на крају програма испит)	6	9	14	12	17	10	12	14	13	19	14	14	17	19		

СТРУКТУРА
предмета наставног плана и програма Ниже школе Војне академије (1880–1883)

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА *	ГОДИНА		
		1.	2.	3.
1.	Тактика целокупна	●	●	
2.	Пољска фортификација, основи сталне фортификације*, примењени на привремено утврђивање	●	●	●
3.	Егзерцирна пешачка, коњичка, артилериска и пионирска правила службе	●		
4.	Гарнизона, градска, пољска и унутрашња служба, дисциплинска уредба и војно судски закон	●		
5.	Хипологија	●	●	
6.	Јахање и вожење**	●	●	●
7.	Гимнастика, борење и пливање**	●	●	●
8.	Немачки или француски језик** (по избору)	●	●	●
9.	Руски језик	●		
10.	Математика (од кубних једначина), аналитичка геометрија	●	●	
11.	Деловодство и стилистика	●		
12.	Религија	●		
13.	Хигијена и антропологија	●		
14.	Наука о оружју и теорији гађања (појмови из балистике)		●	●
15.	Историја српског народа		●	●
16.	Географија		●	
17.	Нацртна геометрија		●	
18.	Цртање		●	●
19.	Стенографија		●	
20.	Физика		●	
21.	Премеравање и наука о земљишту, практична геометрија с крокирањем и топографским цртањем		●	●
22.	Наша целокупна војна администрација			●
23.	Основи механике			●
24.	Хемија			●
25.	Историја ратне вештине			●
26.	Опширна географија Балканског полуострва а нарочито суседних покрајина и начела војне географије			
27.	Појмови из стратегије			●
Преглед укупно слушаних предмета и када су (по годинама) изучавани. Настава (теоријска и практична) је извођена целодневно.		13/6	15/7	13

НАПОМЕНЕ:

* структура предмета који су се изучавали у Нижој школи Војне академије прописивана је Законом, а распоред када ће се који предмет изучавати доносио је, на предлог Савета академије, министар војни;

** за све три године изучавани су предмети: пољска фортификација, страни језик, јахање и вожење и гимнастика, борење и пливање.

СТРУКТУРА

предмета у наставном плану и програму Ниже школе Војне академије (1884–1914)

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	Класе питомаца Ниже школе које изучавају предмете			
		од 14. до 17.	од 18. до 24.	од 25. до 33.	од 34. до 46.
		време школовања класа и изучавања предмета ¹			
		1881(84)– 1884(87).	1885(88)– 1891(94).	1892(95)– 1900(03).	1901(05)– 1913(14).
1.	Математика	●	●	●	●
2.	Нацртна геометрија	●	●	●	●
3.	Физика	●	●	●	●
4.	Хемија	●	●	●	●
5.	Основи механике	●	●	●	●
6.	Премеравање с крокирањем	●	●	●	●
7.	Географија	●	●	●	●
8.	Тактика	●	●	●	●
9.	Фортификација	●	●	●	●
10.	Историјско развиће оружја ²	●	●	●	●
11.	Војна хигијена	●	●	●	●
12.	Хипологија	●	●	●	●
13.	Основи конструкције оружја ²	●	●	●	●
14.	Основи војног судства и дисциплин. уред.	●	●	●	●
15.	Основи стратегије	●	●	●	●
16.	Историјско развиће ратне вештине ²	●	●	●	●
17.	Историја Срба	●	●	●	●
18.	Егзерцирна пешачка правила	●	●	●	●
19.	Егзерцирна арт. и коњ. правила	●	●	●	●
20.	Настава о вожењу с јахањем	●	●	●	●
21.	Прописи о устројству српске војске	●	●	●	●
22.	Службена правила (општи прописи)	●	●	●	●
23.	Упути и прописи за пољску службу	●	●	●	●
24.	Настава за пушку М 1880	●	●	●	●
25.	Француски или немачки језик ²	●	●	●	●
26.	Цртање и краснорис	●	●	●	●
27.	Гимнастика, борбе и пливање	●	●	●	●
28.	Артиљерија ²	●	●	●	●
29.	Пионирска служба ²	●	●	●	●
30.	Српски језик ²	●	●	●	●
31.	Техничка настава	●	●	●	●
32.	Руски језик ³	●	●	●	●
33.	Стенографија ³	●	●	●	●
34.	Општа историја ³	●	●	●	●
35.	Историја ратне вештине ³	●	●	●	●
36.	Стилистика ³	●	●	●	●
37.	Турски језик ³	●	●	●	●
38.	Наука хришћанска ³	●	●	●	●
39.	Војна педагогија ³	●	●	●	●
40.	Српска историја ³	●	●	●	●
41.	Српски језик са књижевношћу ³	●	●	●	●

НАПОМЕНЕ:

¹ У рубрици Време трајања школовања класа прва бројка означава годину почетка школовања прве наведене класе, а бројка у загради годину завршетка школовања – произвођења у официјерски чин. На пример 1881. означава почетак школовања 14. класе, а број у загради (84) годину завршетка школовања. У истој рубрици број 1884. значи годину почетка школовања 17. класе, а број у загради (87) завршетак њеног школовања.

² Од 1884. до 1914. године у структури предмета наставног плана и програма Ниже школе ВА било је незнатних измена и допуна. Прве промене учињене су 1887. године, када су прво предмети под ред. бр. 10. и 13. спојени у један предмет – артиљерија (ред. бр. 28), затим изостављен је предмет историјско развиће ратне вештине (16), и истовремено, додат предмет пионирска служба (29), српски језик (30) и техничка настава (31).

³ Почетком деведесетих година прошлог века учињене су нове промене у наставном плану Ниже школе. Прво је 1890. уведен предмет руски језик (32), затим је 1892. изостављен из програма српски језик, а по избору је поред обавезног руског, учен немачки или француски језик и додат је предмет стенографија. Наредне 1893. године изостављени су предмети: историја Срба и стенографија. Међутим, 1895. додати су: општа историја и историја ратне вештине; 1898. предмети наука о хришћанству и турски језик, 1900. војна педагогија (годину дана касније укинута); 1903. у програм је урешен предмет српска историја; 1904. српски језик са књижевношћу; 1905. враћен је предмет војна педагогија а изостављена веронаука, и напokon 1910. поново је уведен предмет стенографија.

СТРУКТУРА

СТРУКТУРА

НИЖА ШКОЛА ВОЛНЕ АКАДЕМИЈЕ

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	НИЖА ШКОЛА ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ													
		промена структуре предмета по годинама школовања и класама													
		13. класа		20. класа		30. класа		35. класа		41. класа		46. класа			
1.	Математика	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
2.	Инжињеријско-техничка настава	●		●	●	●									
3.	Географија	●	●	●		●									
4.	Стилистика	●				●									
5.	Војно судство	●		●		●		●	●						
6.	Хигијена (војна)	●			●			●	●		●		●	●	
7.	Руски језик	●				●		●	●		●		●	●	
8.	Француски језик	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
9.	Немачки језик	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
10.	Наука хришћанска	●													
11.	Правило пешачке службе	●		●		●									
12.	Правило артиљеријске службе	●		●											
13.	Правило коњичке службе	●		●				●							
14.	Пешачки егзерцир	●		●	●	●	●								
15.	Ратна служба	●		●		●				●			●	●	
16.	Артиљеријски егзерцир	●		●	●			●							
17.	Правило службе	●		●		●									
18.	Опис пушке и настава за гађање	●						●							
19.	Цртање и краснорис	●	●	●	●	●	●			●			●		
20.	Јахање	●	●	●	●	●	●				●			●	
21.	Гимнастика и борење	●	●	●	●	●	●					●	●	●	
22.	Нижа геодезија	●	●		●								●	●	
23.	Нацртна геометрија	●	●		●	●	●					●	●	●	

СТРУКТУРА

предмета наставног плана и програма Више школе Војне академије (1884–1914)

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ВИША ШКОЛА ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ						
		програм наставе по класама						
		I	II ¹	III ²	IV–V ³	VI–VII ⁴	IX–XVII ⁵	XVIII–XXI ⁶
		време (трајање) школовања						
		1884–1887.	1888–1890.	1890–1892.	1892–1894.	1894–1900.	1899–1909.	1908–1914.
1.	Стратегија с критичком оценом неких ратова	●	●	●	●	●	●	●
2.	Тактика великих тела (јединица); писмени (тактич) задаци; избор; оцена; утврђивање; напад и одбрана положаја и практички на земљишту	●	●	●	●	●	●	●
3.	Основи међународног рат. права	●	●	●	●	●	●	●
4.	Савремена стална фортификација с градском војном	●	●	●	●	●	●	●
5.	Ђенералштабни послови ¹ служба	●	●	●	●	●	●	●
6.	Начела државне администрације, војна администрација ²	●	●	●	●	●	●	●
7.	Страни језик: франц. и немачки	●	●	●	●	●	●	●
8.	Основи више геодезије с применом на картографију	●	●					
9.	Начела политичке економије и статистике	●						
10.	Војна статистика и географија Балканског полуострва и суседних земаља ³	●						
11.	Артиљерија ¹		●	●	●	●	●	●
12.	Јахање (и дресура коња) ¹		●	●	●	●	●	●
13.	Најновија општа историја ¹		●	●				
14.	Српски језик ²		●	●				
15.	Нижа и виша геодезија с премеравањем			●	●	●	●	●
16.	Турски језик						●	●
17.	Борење					●	●	●
18.	Руски језик						●	●
19.	Историја рат. вештине са стратег.						●	●
20.	Ђенералштабна служ. с админист.							●
21.	Стенографија							●
22.	Опште државно право у вези с уставним и администр. правом							●
23.	Народна економија с науком о финансијама							●
24.	Војно морнарство							●
	УКУПНО: (по класама) слушано предмета и полагааних испита	10	12	12	10	10	14	19

НАПОМЕНЕ:

¹ Уредбама од марта, августа, октобра и новембра 1888. године у НПП Више школе уведени су предмети: артиљерија, јахање, ђенералштабни послови (укидан предмет), и најновија општа историја. Октобра исте године одлучено је да се учи један страни језик – француски или немачки, по избору.

² У току школовања 3. класе Више школе донета је уредба којом је укинут српски језик.

³ Укинут предмет најновија општа историја, који је предаван само у 2. и 3. класи Више школе.

⁴ Јануара 1896. односно септембра исте године, програм Више школе проширен је за два предмета: турски језик и борење.

⁵ Од 1901. године, односно с почетком школовања IX класе спојени су предмети: историја ратне вештине и стратегија у један предмет под називом историја ратне вештине са стратегијом. Такође, спојени су предмети: ђенералштабна служба и администрација у нови предмет: ђенералштабна служба с администрацијом. Међутим, од 1906. поново су, уместо једног, предавана два предмета под ранијим називом.

⁶ Половином 1910. у програм Више школе уведена су три нова предмета (у прилогу под ред. бр. 22, 23. и 24), а од октобра исте године и четврти – стенографија.

ПРЕДАВАЧИ
у војним школама Кнежевине/(Краљевине Србије
(1830–1919)

Општевојни и стручно-специјалистички (војни) предмети

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
1.	Енциклопедијски преглед војних наука	Фрањо Зах (као управник)
2.	Стратегија	Милојко Лешјанин (1859–1880) с прекидима; Јован Драгашевић (1861–1880) с прек.; Јован Анђелковић (1868–1879) с прек.; Димитрије Ђурић (1869–1893), мали прек.; Петар Топаловић (1887–1890), с прек.; Станојло Стокић (1879–1887), мали прек.; Светозар Нешић (1884–1904), с прек.; Димитрије Цинцар-Марковић (1893); Милосав Живановић (1900–1901); Коста Ј. Поповић (1888–1895); Миљивоје Николаревић (1893–1900); Милутин Мишковић (1904), привремено; Драгутин Димитријевић (1910–1914), с прек.; Милош М. Васић (1891–1899), с прек.; Драгутин Милутиновић (1897–1902); Степа Степановић (1897, 1902–1903); Живојин Мишић (1898–1900, 1900–1902, 1903–1904); Стеван С. Хаџић (1900–1902, 1904–1910); Живко Ђорђевић (1911–1912); Радоје Лазић (1914. изабран за ред. проф. Због рата није отпочео с радом).
3.	Тактика	Ранко Алимпић (1850–1860); Тодор Бојовић (1857–1859); Илија Чолак-Антић (април 1859); Димитрије Ђурић (1869–1893), мали прек.; Милан Андријевић (1880–1890); Јован Павловић (1884–1888); Светозар Нешић (1884–1904), с прек.; ред. и хонор. проф. Радомир Путник (1886–1887, 1888–1895); Коста Ј. Поповић (1888–1895); Јован Атанацковић (1888–1897); Милош Пауновић (крајем 1888); Михаило Ј. Наумовић (1897–1898); Коста Јокић (1891–1898); Милош М. Васић (1891–1899), с прек.; Боровоје Драгашевић (1900–1901); Јован Ф. Ковачевић (крајем 1893); Петар Мишић (1893–1894, 1897–1900, 1902–1906); Лазар Петровић (1894–1896); Новак Бранковић (1894, 1901–1906); Драгутин Милутиновић (1897–1902); Стеван С. Хаџић (1900–1902, 1904–1910); Михаило Живковић (сред. 1902); Петар Пешић (1904–1913), с ратним прекидом; академик Живко Павловић (1906–1914), с ратним прекидом; Милан Ж. Миловановић (1910–1919), с прекидом.
4.	Тактика пешадије	Петар Косић (1919–1921).
5.	Тактика артилерије	Никола Томашевић (1919–1920).
6.	Артилерија	Радивоје Т. Бојовић (1894–1899); Недељко Вучковић (1897–1901, 1909–1910), с прек.; Ђорђе Марковић (1899); Ђорђе Анастасијевић (1899–1900); Ђорђе Шпартаљ (1902–1911); Владимир Рајковић (1911–1912); Драгомир Ж. Стојановић (1911–1914), с ратним прекидом.
7.	Артилерија и артилериска правила	Петар Протић (1852–1855); Петар Видаковић (1858–1861); Тихомир Николић (1858–1860); Светозар Гарашанин (јесен 1860 – лето 1862); Василије Јанковић (1862–1866); Лазар Чолак-Антић (1867–1871); Евгеније Калинић (1871–1912); Кока Миловановић (1874–1882), с прек.; Коста Костић (1878–1882); ред. проф. Живко Касидолац (1889–1897).
8.	Артилериска егзерцирна правила	Коста Пантић (1882–1885); Јован Д. Павловић (1921–1923); Петар М. Љубичић (1923–1925); Душан М. Радовановић (од 1923).
9.	Артилериски егзерцир	Коста Ненадовић (од 1856).
10.	Артилерија с балистиком	Дамјан Влајић (1882–1920), с прекидима.

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
11.	Основна знања о баруту и ору- жју	Коста Ненадовић (од 1856).
12.	Наука о оружју с теоријом га- ђања	Дамјан Влајић (1882–1920), с прекидима.
13.	Опис пушке и настава за га- ђање	Милан Андријевић (1880–1890); Павле Костић (1886–1888); Стеван П. Јовановић (1892–1895); Михаило Васић (1894–1895).
14.	Инжињерска правила и фор- тификација	Светозар Станковић (1882–1897); Никола Аранђеловић (1919–1920).
15.	Инжињерска правила с по- гледом на фортификацију	Чедомир Миљковић (1880–1894).
16.	Фортификација и фортифика- цијско цртање	Димитрије Миланковић (1852); Јован Бели-Марковић (1852–1859).
17.	Пољска фортификација	Дамњан Поповић (1895–1900); Светислав Исаковић (1895–1904), с прек.; хонор. и ред. проф. Ђурђе Лазић (1909. и даље с прек.).
18.	Стална фортификација	Боривоје Нешић (1892–1896); Дамњан Поповић (1895–1900); Ђурђе Лазић (1909. и даље с прек.); Радисав Зечевић (1911–1912).
19.	Правила пионирске и понто- нирске службе	Димитрије В. Караџић, син Вуков (1859–1865); Коста С. Протић (1865); Коста Протић (1865–1866, 1872–1875); Светозар Љочић (1886–1892).
20.	Инжињерско-техничка на- става	Боривоје Нешић (1892–1896); Светислав Исаковић (1895–1904), с прек.; Милош Божановић (1897–1899); Љубомир Поповић (1900–1902, 1904–1913).
21.	Грађевинарство	Франа Вшетечка (1853–1870); Александар Николић (1870–1873); Михаило Николић (1898–1899).
22.	Фортификацијско и артилер- ско цртање	Коста Станишић (1893–1895, 1900–1903).
23.	Фортификација	Димитрије В. Караџић (1859–1865); Јован Бели-Марковић, (1852–1859); Коста С. Протић (1865); Коста Протић (1865–1866, 1872–1875); Јеврем Радојкић (1866–1870); Милан Спирић (1871–1872); Михаило Магдаленић (1875–1895), с прек.; Чедомир Миљковић (1880–1894), с прек.; Светозар Љочић (1886–1892); Коста Станишић (1893–1895, 1900–1903); Љубомир Поповић (1900–1902, 1904–1913); хонор. проф. Никола Аранђеловић (1914), због рата није почео да ради.
24.	Техничка настава	Коста Радисављевић (1879–1896); Чедомир Миљковић (1880–1894), с малим прек.; Светозар Љочић (1886–1892); Михаило Ј. Наумовић (1889–1891); Стеван Илић (1902–1909); Никола Аранђеловић (1919–1920), хонорарно.
25.	Ђенералштабна служба	Ранко Алимпић (1850–1860); Милојко Лешјанин (1859–1880); Димитрије Бурић (1869–1893), с малим прек.; Павле Ђорђевић (1876), двомесечни курс; Јован Петровић (1879–1897), с прек.; хонор. и ред. проф. Радомир Путник (1886–1887, 1888–1895); Милосав Живановић (1901–1903); Милутин Мариновић (окт. 1901); Василије Антонић (1899–1900); Војислав Живановић (1907–1912); Драгомир Милојевић (1914), због рата није отпочео рад.
26.	Ђенералштаб. служба са адми- нистрацијом	Светозар Нешић; Милорад Поповић (1904–1907).
27.	Ђенералштабни послови с рат- ном игром	Вукоман Арачић (1893–1901), с прекидима.
28.	Ратна служба	Милан Андријевић (1880–1890); Милош М. Васић (1891–1899), с прек.; Стеван П. Јовановић (1892–1895); Василије Антоновић (1899–1900).

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
29.	Геодезија	Проф. Емилијан Јоксимовић (1850); Стеван Здравковић (1865–1887); Коста Радисављевић (1879–1896); ред. проф. Павле Данић (1889–1892); Петар Мишић (1893–1894, 1897–1900, 1902–1906); Светислав Исаковић (1895–1904), с прек.; Милош Божановић (1897–1899); Стеван П. Бошковић (1899. и касније); Стеван Илић (1902–1909).
30.	Наука о земљишту са топограф. цртањем	Милан Николајевић (1910–1922), с прекидима.
31.	Премеравање са крокирањем	Божидар Јанковић (1884–1887); Боровоје Драгашевић (1892–1894); Новак Бранковић (1894, 1901–1906).
32.	Нижа геодезија	Радисав Зечевић (1911–1912).
33.	Виша геодезија	Радован Милетић (1878–1889), с прекидима.
34.	Топографија с крокирањем	Станојло Стокић (1879–1887), с малим прекидима.
35.	Основи више геодезије с применом на картографију	Милан Андоновић (1879–1887).
36.	Практична геометрија с премеравањем	Проф. Михаило Панић (1852–1877); Стеван Здравковић (1865–1887); Коста Радисављевић (1879–1887); ред. проф. Милан Андоновић (1879–1887); Станојло Стокић (1879–1887), с прек.; Јосиф Симоновић (1882–1888).
37.	Правила службе	Милојко Лешјанин (1859–1880), с прек.; Јован Ј. Дамјановић (1875–1898), с прек.; Милан Андријевић (1880–1890); Милан Михаиловић (кратко 1885); Павле Костић (1886–1888); Милутин Мариновић (1889); Боровоје Драгашевић (1892–1894); Михаило Зисић (1894–1895).
38.	Пешачка правила	Димитрије Ђурић (1869–1893), мали прек.; Павле Костић (1886–1888); Милосав Живановић (1888–1889); Милутин Мариновић (1889); Коста Јокић (1891–1898).
39.	Коњичка правила	Милосав Куртовић (1886–1888); Љубомир Н. Христић (1888–1891); Миљивоје Николајевић (1889); Љубомир Лешјанин (1891–1892, 1897–1898); Сима Добрача (1892–1894); Божидар Пејчиновић (1894–1895, 1900–1901); Светозар Петровић (1896–1897); Витомир Н. Христић (1898–1899, 1902–1910).
40.	Артилериска правила	Михаило Срећковић (1873–1882), с прек.; Владимир Николић (1886–1889); Милутин Мишковић (1889); Чедомор Ј. Марковић (1889–1914); Никодије Стевановић (1890–1895); Димитрије Николић (1893–1894); Сима Рашић (крај 1898); Драгомир Т. Николајевић (1900–1902); Светислав Стајевић (1902–1903).
41.	Пешачки егзерцир	Милојко Лешјанин (1859–1880), с прек.; Јован Ј. Дамјановић (1875, 1879–1880, 1882–1898); Љубомир Остојић (1875–1876); Милан Андријевић (1880–1890); Стеван П. Јовановић (1892–1895).
42.	Пешадиска егзерцирна правила	Милан Андријевић (1880–1890).
43.	Пољска и логорска служба	Ранко Алимпић (1850–1860).
44.	Гарнизона и логорска служба	Димитрије Ракић (1860–1861).
45.	Гарнизона служба	Коста Ненадовић (од 1856).
46.	Дисциплинска уредба	Михаило Срећковић (1873–1882), с прек.; Јован Ђорђевић (1880–1881); Коста Пантић (1882–1885); Тихомир Г. Јовановић (1891–1892); Михаило М. Васић (1894–1899, 1899–1900, 1901–1903); Милоје Марковић (1897); Лука Момировић (1897–1898); Љубомир А. Дабић (1899–1900); Велисав Ђ. Миловановић (1900–1903).

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
47.	Хипологија	Јован Теодоровић (1853–1855); Јован Гец (1859–1869), с прек.; Јулије Херцог (1869–1871); Фрањо Бенџик (нов. 1875–1876); Тодор Петрашковић (1879–1894), мали прек.; Стеван Екеровић (1883–1884); Милан Митровић (1905–1921), с ратним прекидима.
48.	Јахање	Ранко Алимпић (1850–1860); Хуго (1853–1854); Адам Врањешевих (1855–1857); Карло Траншан (1864–1865); Коста Јанковић (1865); Младен Ненадовић (1865–1866, 1867–1868); Александар П. Симоновић (јул–окт. 1868); Цветко Павловић (1868–1869); Матеја Оштркић (1869–1871, 1873–1875); Михаило Срећковић (1873–1882), с прек.; Лазар Лазаревић (1874); Милош Ђермановић (1874–1875); Тодор Грубановић (1884–1902), с прек.; Михаило Симић (1881); Милосав Куртовић; Љубомир Н. Христић (1888–1891); Љубомир Ј. Ђорђевић (1889); Љубомир Лешјанин (1891–1892, 1897–1898); Сима Добрача (1892–1894); Божидар Пејчиновић (1894–1895, 1900–1901); Светозар Петровић (1896–1897); Андрија Матијашевић (1898–1900); Витомир Н. Христић (1898–1899, 1902–1910); Живојин Ј. Бабић (1899–1900); Милан П. Јовановић (1900–1901, 1902–1903); Момчило Јоксић (крај 1901); Борислав С. Грујић (1901–1903); Драгомир Андоновић (1903–1912); Петар Саватић (1903–1904, 1913–1919), с ратним прекидима; Борђе Крстић (1919–1922).
49.	Вожење	Карло Траншан (1864–1865); Коста Јанковић (1865); Матеја Оштркић (1869–1871, 1873); Михаило Срећковић (1873–1882), с прек.; Коста Пантић (1882–1885); Владимир Николић (1886–1889); Димитрије Николић (1893–1894); Драгомир Т. Николајевић (1900–1902); Светислав Стајевић (1902–1903).
50.	Међународно и ратно право (од 1900. год. одвојене целине)	Проф. Гига Гершић (1879–1880); проф. Андра Ђорђевић (1886–1894); др Милутин Миљковић (1892–1896); Михаило М. Васић (1894–1899, 1899–1900, 1901–1903); Милоје Марковић (1897); Љубомир А. Дабић (1899–1900); Милан Пећанац (крај 1900); др Миленко Веснић (1900–1903); Гојко Павловић (1903–1908).
51.	Међународно јавно и ратно право	Др Миодраг Аћимовић (1908–1920), с ратним прекидом.
52.	Војно судство	Јован Ђорђевић (1880–1881); Тихомир Г. Јовановић (1891–1892); Михаило М. Васић (1894–1899, 1899–1900, 1901–1903); Лука Момировић (1897–1898); Љубомир А. Дабић (1899–1900); Велисав Ђ. Миловановић (1900–1903); др Миодраг Аћимовић (1908–1920), с прекидима.
53.	Војно судство и међународно јавно и ратно право	Драгомир Антула (1919–1922).
54.	Војна педагогија	Коста Јокић (1900–1901, 1906–1911); др Тодор Павловић (1911–1914), с ратним прекидима.
55.	Психологија, логика и педагогија	Проф. Светислав Максимовић (1919–1923).
56.	Администрација	Димитрије Ђурић (1869–1893), мали прек.; Јован Ј. Дамјановић (1875–1898), с прек.; Павле Бошковић (1884–1901); Милан Андријевић (1880–1890); Милосав Живановић (1901–1903); Драгутин Милутиновић (1897–1902); Михаило А. Петровић (1898–1900, 1904–1909); Коста Наумовић (1901–1903); Никола Стевановић (1909–1912); Младен Миливојевић (1909–1912); Радоје Јанковић (од 1914), с прекидима.
57.	Војна администрација	Милојко Лешјанин (1859–1880); Димитрије Ракић (1860–1861); Павле Бошковић (1884–1901); хонор. и ред. проф. Станоје С. Ристић (од 1920).

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
58.	Војно научна администрација	Новак Бранковић (1894, 1901–1906).
59.	Деловодство	Јован Ј. Дамјановић (1875–1898), с прекидима.
60.	Стенографија	Воја Кончар (1879–1885) с малим прек.; Павле Стевановић (крај. 1892); проф. Милорад Полић (1910–1913).
61.	Статистика	Тодор Бојовић (1857–1859); Јован Драгашевић (1861–1880); Јеврем Марковић (1867–1869); Светозар Радојичић (1884–1893), с прек.; ред. проф. Стеван Грујић (1888–1892); Миливоје Николајевић (1893–1900).

Опште образовни предмети

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
1.	Математика	Проф. Емилијан Јоксимовић (од 1850); инг. Јован Ристић (1852), као проф. помоћник; проф. Михаило Панић (1852–1877); Стеван Здравковић (1865–1887); Радован Милетић (1878–1889), с прек.; Коста Радисављевић (1879–1896); Светозар Нешић (1884–1904), с прек.; ред. проф. др Димитрије Данић (1888); ред. проф. Стеван Давидовић (1883–1895), с прек.; др Ђорђе Петковић (1897–1898).
2.	Нацртна геометрија	Проф. Фрањо Вштетка (1853–1870); Александар Николић (1870–1873); Димитрије Стојановић (1878–1880); Павле Шафарик (1881–1887); Михаило Рашић (1887–1890); ред. проф. Живко Касидолац (1889–1897); ред. проф. Стеван Давидовић (1883–1895), с прек.; Петар Мишић (1893–1906), с прекидима.
3.	Физика	Проф. др Јован Ламбл (1851–1856); проф. Михаило Панић (1852–1877); проф. Атанасије Вучковић (1868); проф. Коста Алковић (1883–1887), с прек.; ред. проф. Ђорђе Станојевић (1887–1895); ред. проф. Ђорђе П. Рокнић (од 1895).
4.	Механика	Проф. Емилијан Јоксимовић (од 1850); проф. Михаило Панић (1852–1877); Стеван Здравковић (1865–1887); Данило Барковић (1881); ред. проф. Ђорђе М. Станојевић (1887–1895); ред. проф. Ђорђе П. Рокнић (од 1895).
5.	Хемија	Проф. Јован Ламбл (1851–1856); Нићифор Јовановић (1858–1871), с прек.; Стеван Р. Пантелић (1864–1879), с прек.; проф. Михаило Рашковић (1867–1868); проф. Андра С. Книћанин (1879–1882); др Марко Леко (1882–1895), с прек.; др Марко В. Николић (1895–1899); др Доброслав Кнез-Милојковић (1900–1901); др Милорад Јовичић (1901–1906); проф. Алекса Станојевић (1906–1909); ред. проф. Драгутин Марјановић (1909–1919), с прекидима.
6.	Цртање математско и топографско	Инг. Август Церман
7.	Цртање	Инг. Игњат Сенички (од 1852); проф. Фрања Вштетка (1853–1870); Александар Николић (1870–1873).
8.	Цртање и краснопис	Димитрије Ракић (1860–1861); Јован Смуђа (1873–1882); Јосиф Симоновић (1882–1888); ред. проф. помоћ. Сава Витас (1885–1909).
9.	Краснопис	Инг. Август Церман (од 1850); Милан Николајевић (1910–1914), с прекидима.

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
10.	Општа историја	Тодор Бојовић (1857–1859); Илија Чолак-Антић (1859); Владимир Николић (1859–1861); Јован Драгашевић (1861–1880), с прек.; Јеврем Марковић (1867–1869); ред. проф. Љубомир Ковачевић (1878–1893), с прек.; проф. Панта Срећковић (1882–1889); проф. Јован Ђорђевић (1895–1897); др Михаило Р. Поповић (1897–1913), с прек.; проф. помоћ. др Јован Јовановић (1902–1904); проф. др Душан Пантелић (1919).
11.	Српска историја	Јован Драгашевић (1861–1880), с прек.; ред. проф. Љубомир Ковачевић (1878–1893), с прек.; проф. Панта Срећковић (1882–1889); др Михаило Р. Поповић (1897–1913).
12.	Историја српских ратова (од 1914).	Душан Пешић (није отпочео рад).
13.	Војна историја	Адам Врањешевећ (1855–1857); Тодор Бојовић (1857–1859).
14.	Историја Срба, Хрвата и Словенаца	Ред. проф. Милош Зечевић (1919).
15.	Историја југословенске књижевности	Проф. Драгутин Костић (1919), хонорарно.
16.	Историја ратне вештине	Јован Драгашевић (1861–1880); Јеврем Марковић (1867–1869); Јован Анђелковић (1868–1879), с прек.; Петар Топаловић (1873–1897), с прек.; Јован Петровић (1879–1897); Станојло Стокић (1879–1887); Димитрије Цинцар–Марковић (1893); Драгомир Вучковић (1893–1897); Драгутин Милутиновић (1897–1902); Степа Степановић (1897, 1902–1903); хонор., па ред. проф. Милован Недић (1904–1905, 1905–1911); Милан Гр. Миловановић (1911–1914), с прекидима.
17.	Географија	Фрањо Зах (као управник); Адам Врањешевећ (1855–1857); Илија Чолак-Антић (1859); Владимир Николић (1859–1861); Јован Драгашевић (1861–1880); Јеврем Марковић (1867–1869); Светозар Радојичић (1884–1893), с прек.; Александар Машин (1885–1888); ред. проф. Стеван Грујић (1888–1892); Миливоје Николајевић (1893–1900); Милош М. Васић (1891–1899), с прек.; Боровоје Драгашевић (1901–1909); Бранко Јовановић (1898–1900); Душан П. Стефановић (1900); Душан Станковић (1900–1904); Живојин Крстић (1900–1901, 1904–1910); Стојан Стојановић (1910–1914) с прек.; Миливоје Зечевић (1910–1919); Љубомир Марић (1919).
18.	Начела војне географије	Јован Драгашевић (1861–1880), с прекидима.
19.	Српски језик	Ред. проф. Љубомир Ковачевић, (1878–1893), с прек.; академик Љубомир Стојановић (1888–1889); ред. проф. Жарко С. Поповић (1898–1899); проф. Драгутин Милутиновић (1902–1913).
20.	Стилистика	Јован Бели-Марковић (1852–1859); Илија Чолак-Антић (1859); Јован Драгашевић (1861–1880), с прек.; Стеван Велимировић (1867–1868); Јован Ј. Дамјановић (1875–1898), с прекидима.
21.	Немачки језик	Проф. Људевит Шпанић (1851–1880); Стеван Д. Поповић (1880–1884); Никола Кесерић (1883–1886); Сава Витас (1885–1909); Јевђеније Јуришић–Штурм (1886–1888); проф. Ђуро Козарац, (1888–1889); проф. Љубомир Миљковић (1888–1891); ред. проф. др Милан Јовановић (1889–1896); ред. проф. Богдан Поповић (1896–1900); Херман Резнер (1897–1903); ред. проф. Хенрик Милер (1900–1910); ред. проф. Миливоје Поповић (1910–1913); Живојин Видановић (1919).

Ред. бр.	НАЗИВ ПРЕДМЕТА	ПРЕДАВАЧ
22.	Француски језик	Фрањо Зах (као управник); проф. Карло Арен (1851–1856); проф. Људевит Шпанић (1851–1880); академик Матија Бан (1858–1859); Јосиф Мојзер (1866–1884); Никола Квекић (1884); Емил Вавасер (1884–1887); Евген Константин-Лараш (1886–1887); проф. Владислав Вуличевић (1887–1889); проф. Емило Берберовић (1888); ред. проф. др Милан Јовановић (1889–1896); проф. Михаило Шљивић (1889–1895); Спира Калик (1895–1901); ред. проф. Богдан Поповић (1896–1900); Павле Поповић, помагао брату Богдану (1896–1900); ред. проф. Танасије Милушић (1900–1914), с прек.; Тјешимир Старчевић (од 1914), с прекидима.
23.	Руски језик	Архимандрит Кирило Јовичић (1868–1885); руски посланик Александар Хитрово (1890–1894); Михаило Васић (1894–1903), с прек.; ред. проф. др Александар Белић (1901–1903); проф. Милутин Драгутиновић (1903–1904); ред. проф. помоћ. Милоје К. Сретенковић (1904–1907), с прекидима.
24.	Турски језик	Проф. помоћ. Алекса Поповић (1898).
25.	Борење	Јован Замастил (од 1851); Ђорђе Марковић (1858–1860); Фердо Михоковић (1863–1887); Љубомир Илић (1886–1891); Милош П. Васић (1891–1899), с прек.; Шарл Дусе (1891–1919), с прек.; Светислав Мишковић (1895–1897); Драгомир Т. Николајевић (1900–1902); Александар С. Јосифовић (1902–1907).
26.	Гимнастика	Јован Замастил (од 1851); Лазар Цукић (1858–1859); Димитрије В. Караџић (1859–1865); Фердо Михоковић (1863–1887); Љубомир Илић (1886–1891); Стеван П. Јовановић (1892–1895); Јован Стојановић (1893–1894); Светислав Мишковић (1895–1897); Атанасије М. Поповић (1898–1901); Драгомир Т. Николајевић (1900–1902); Мирослав Војиновић (1908–1914); Фрањо Хофман (1908–1914).
27.	Пливање	Јован Замастил (од 1851); Фердо Михоковић (1863–1887).
28.	Морал	Протојереј Михаило Поповић (1852–1857).
29.	Основе хришћанства	Протојереј Михаило Поповић (1852–1857)
30.	Наука хришћанска	Архимандрит Сава Јовшић (1856–1857), с прек.; архимандрит Никанор Зисић (1861–1864); протојереј Никола Стајевић (1864–1868); архимандрит Кирило Јовичић (1868–1885); војни прота Коста Рушчулић (1879–1883); војни прота Илија Протић (1883); војни прота Здравко Пауновић (1905).
31.	Музика и певање	Станислав Бинички (1908–1913); виши капелник Драгутин Ф. Покорни (1910–1919); Хинко Маржинец (1919).
32.	Хигијена	Др Владан Ђорђевић (1874–1875); др Радмило Лазаревић (1880–1888), с прек.; др Милан Јовановић (1889–1896); др Димитрије Герасимовић (1896–1903), с прек.; др Ђорђе Владисављевић (1919); Сима Карановић (1900, 1901–1910); др Владимир А. Поповић (1903–1906); др Благоје Николић (1906–1910); др Ђорђе Протић (1919).